

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa¹

Merja Salo

merja.salo@helsinki.fi

Johdanto

Tässä artikkelissa pyrin esittämään lintujen merkityksen hanteille mahdollisimman monipuolisesti. Käyttämistäni etnografisista lähteistä ei aina käy kovin hyvin ilmi, mihin etniseen ryhmään tiedot liittyvät. Usein on kyse enemmänkin areaalisista yhteyksistä; asuinpaikan luonto on ratkaiseva tekijä, ei niinkään ihmisten puhuma kieli. Niinpä minäkin kerron myös naapurikansojen, etenkin mansien, komilaisten ja selkupprien suhteista eri lintulajeihin.

Varhaisten aikojen tutkijoiden matkakuvauksissa ei juurikaan kerrota heidän Siperiassa näkemistään linnuista lajin tarkkuudella. He keskittyvät kertomaan tutkimuskohteina olevien kansojen nisäkkäiden metsästyksestä ja kalastuksesta tai jopa omista saaliistaan. Monet perin maskuliiniset aiheet ovat viime vuosikymmeninä täydentyneet ahkerien naistutkijoiden aikaansaannoksilla, jotka tuovat paremmin esiin henkistä perintöä ja erilaisia ulottuvuuksia perhe-elämässä ja sosiaalisissa suhteissa.

Lintujen hantilaisista nimityksistä

Juhlittavamme Tapani on tunnettuna lintumiehenä kirjoittanut oivaltavan artikkelin uralilaisen kielikunnan lintujen nimistä (Salminen 2010). Tähän alkuun sopiikin todeta, että suomesta katsoen yhteisiä laajalevikkisiä uralilaisia lintuetymologioita löytyy vähän, sama pätee hantiinkin. Varsinaista yleisnimeä 'lintu' ei hantissa ole, sen sijaan tunnetaan kiinteä sanaliitto *to L woj* sananmukaisesti 'siivekäs eläin', pohjoismansissa *towl j'id.* Ruokatalouden kannalta merkityksettömille pikkulinnuille on oma sana *i ki*. Täsmällisiä lajinimiä ei juuri ole tai niitä ei enää käytetä tai muisteta. *Lintu*-sanana kahdesta kilpailevasta obinugrilaisesta etymologiasta parempi vastine kuten pohjoishantin *lont*, itähantin *l nt*, merkitsee tärkeää ravinnonlähdettä 'hanhea'. Epävarmana *lintuun* on myös yhdistetty kaikkialla hantissa tunnettu 'pulumusta' merkitsevä sana *lünti*, *lint*, mikä ei tunnu semanttiselta kannalta järkevältä. Olen poiminut tähän Tapanin artikkelista ne lintujen suomalaiset nimet, joille on esitetty vastine (SSA 1–3) jostakin päin hantin ja/tai myös mansin kielten puhuma-alueita: *alli* myös

¹ Tämä artikkeli on valmistunut Koneen Säätiön tuella projektissa *Pohjoishantin Tšyry-karin kirjakielen kieliopin ja muiden apuneuvojen laatiminen*. Kiitän tutkijakollegaani Paula Kokkosta avusta komilaisen aineiston osalta.

merkityksessä 'koskelo, sotka, tiira', *hyypiä* (?) 'huuhkaja', *joutsen* (?), *kajava* (?), *käki* (?), *pyy*, *sotka* myös 'telkkä', *sääksi*, *teeri* (?), *tohtaja* (?) 'kuikka, kaakkuri', *varis*, *västäräkki*. Näistä tusinasta monet ovat epävarmoja onomatopoeettisuuden tai useiden alkuperäselitysten takia. Obinugrialaisten lintujen nimien analysointi olisi mielenkiintoinen tehtävä, mutta se on parempi tehdä erillisenä tutkimuksena.

Metsästys

Luoteis-Siperiassa pyydettiin vielä 1900-luvun alkupuolella kesäisin vesilintuja: hanhia, joutsenia ja sorsia; syksyllä ja talvella siirryttiin metsäkanalintuihin: metsoihin, teeriin, pyihin ja riekkoihin (Golovnev 1993: 68). Linnustuksen tuloksellisuus vaihteli maiseman metsäisyyden mukaan, aavalla tundralla saaliit olivat suurempia. Tundran poronhoitajat keskittyivät pääasiassa vesilintuihin. Vähemmän poroja omistaneet etelä- ja metsätundran asukkaat harjoittivat intensiivistä vesilintujen ja riekon pyyntiä. Taigan asukkaille linnut olivat tärkeä ravinnonlähde kaikkina kolmena pyyntijaksona. Runsaan sadan vuoden takaa Kannisto kertoo muistiinpanoissaan Kondan vesistöalueella asuneiden mansien vuotuiskierrosta: ”Ruohikkorannoilla pyydystetään vesilintuja ansoilla. Soitimen aikaan pyydetään teeriä ansoilla, riekkoja aidoilla ja pyitä vipuansoilla.” (Lehtinen 1998: 84.)

Keväällä saatiin mm. satoja alleja yhdessä päivässä ja hanhia — etupäässä muuttavia valkoposkihanhia — hiekkasärkille kätkeyillä ansoilla. Mikäli kevätpyynti jostakin syystä epäonnistui, nähtiin tundralla suorastaan nälkää. Tundralla pyyntitulos oli jopa 100 hanhea kutakin metsästyksen osallistunutta perhettä kohti, metsätundraväyhykkeellä 20–30 hanhea, taigalla muutamista kymmenistä muutamisiin satoihin sorsiin. Hantit, mansit ja selkupit keräsivät myös suuressa määrin hanhen- ja sorsanmunia. (Golovnev 1993: 69–71.) Vahilla saatiin verkoilla 10 päivässä jopa 40,000 sorsaa, joista kertyi runsas sulka- ja höyhensaalet: 100 puutaa² (Sirelius 1983: 235–236). Hantit suhtautuivat luontoon kunnioittaen eivätkä koskaan vieneet pesästä kaikkia munia. Runsaista saaliista huolimatta ei metsästetty yli oman tarpeen (Lapina 2008: 26–27). Kesällä sulkasatoisia ja nuoria hanhia ajettiin mm. verkkoihin tai rannalle. Tundralla vesilintujen pyynti katkesi talvikaudeksi. Kevättalvella ruoan vähäisyys pakotti tundran asukkaat pyydystämään ansalangoilla jopa tunturipöllöjä. Gydanin nenetsit kertoivat houkuttelevansa pöllöjä poron saporolla, joka imitoi hiirtä. Talvella metsävyöhykkeellä siirryttiin metsäkanalintuihin ja passiiviseen pyyntiin. Ansarautoja pantiin asutuksen lähelle, ja niitä kävivät kokemassa syyskuusta marraskuuhun keskenkasvuiset, vanhukset ja naiset. Syksyllä ja talvella riekkoja saatiin verkoilla jopa 100 päivässä. (Golovnev 1993: 70–72.) Ei liene sattumaa, että pohjoisten kansojen folkloressa riekot ja jänikset ovat köyhien ruokaa (Sim enko, Ju. B. Golovnevin 1993: 73 siteeraamana).

Venäläisten myötä kolmen vuosisadan kuluessa metsästyksen on tullut suuria muutoksia, on otettu käyttöön tuliaseet, metalliansat ja verkot, kun aiemmin ammuttiin nuolilla, joiden kärki oli halkaistu (Golovnev 1993: 71). Selkupit käyttivät kasvattikotkiensa sulkia nuolten pyrstöihin (Prokof'eva 1952: 98). Metsäkanalintujen pyynnissä koira on suureksi avuksi, koska linnut alkavat tuijottaa sitä ja metsästäjä pääsee hiipimään lähelle.

² Autonomian ajan venäläinen painomitta: 1 puuta = 1,38 kg.

Ruoka- ja kotitalous

Erityinen suhde hanteilla oli joutsenten ja hanhien lihaan. Jos hanhia tai joutsenia oli kasvatettu kotiooloissa, ne uhrattiin kuten kotieläimet. Tällöin niiden lihaa tarjottiin hengille herkkuateriana pidoissa ja pyhissä toimituksissa sekä lahjoitettiin sukulaisille. (Lapina 2008: 76.) Muutamat hantisuvut eivät syöneet yhden tai toisen villin sorsalajin lihaa. Vaikkapa Tegin hantit pitivät kuikkaa ja uikkua pyhinä. Niitä ei saanut tappaa eikä niiden suuntaan edes katsoa. (Lapina 2008: 76.) Toisaalta sorsa-aterialla oli tärkeä merkitys vainajan muistojuhlissa (Siikala & Ulyashev 2011: 173). Vesilinnun nokalla oli pyhiä ominaisuuksia, ja kuivattua nokkaa käytettiin muinoin nuolenkärkenä metallisen sijaan. Nokka voitiin panna myös vauvan kätkeyeseen (tai komsioon) pitämään pahat henget loitolla. (Kulemzin 2004: 141, KhM 47.) Komilaiset panivat sorsan siiven uudisrakennuksen hirsien väliin suojelutarkoituksessa ja vesilinnun rintaluuta säilytettiin ikonihyllyllä samasta syystä. Suola- ja juoma-astiat olivat sorsanmuotoisia. (Konakov 2003e.) Vaikka nenetsit pitivätkin monia lintuja ja eläimiä pyhinä, se ei estänyt heitä syömästä niiden lihaa (Lehtisalo 1924: 56).

Talven ensimmäisen metsäkanalintusaaliin lihat hantit antoivat hengille. Metson, riekon ja pyyn kuvaista tehtiin helistimiä ja pyrstöistä koristeita ja huiskia. Sorsien ja metsäkanalintujen höyhenet hyödynnettiin tarkoin. (Lapina 2008: 76.) Kansanrunoudessa mainitaan, että hanhen tai sorsan siivellä lakaistiin kodan lattian roskat kokoon (Bartens 1986: 197). Ainakin vielä 1900-luvun lopulla vuosittaisen veriuhrin yhteydessä mansit pirkkottelivat metsonsulalla uhrieläimen verta haltianukkien päälle (Flinkenberg-Gluschkoff & Garin 1992: 236–237).

Hantit ja enetsit Jenisein varrella valmistivat vaatteita sorsien, kuikan ja joutsenen nahoista. Surgutin hantien talviturkkiin tarvittiin 4–5 joutsenen höyhenpukua. Sosvan hantit käyttivät talvella mustan sorsan nahoista tehtyä turkkia. (Golovnev 1993: 73, Kerezsi 1997: 20.)

Naisten ja miesten käsityöt, lelut

Olen hantilaiskylissä huomannut, että monenkaan lintu- tai kasvilajin nimityksiä ei enää tunneta omalla kielellä. Silti ovat joidenkin lintujen mukaan nimetyt koriste-kuviot hyvin abstrakteiksi kehittyneinä elävää perinnettä. Samat aiheet toistuvat poronahkaisten, verkaisten ja puuvillaisten vaatteiden leikekuvioissa, võissä, laukuisissa, peitteissä, tyynynpäällisissä, helmi- ja tuohitöissä. Naiset hallitsevat muiden kuvioiden teon, miehet painavat vain leimamaiset kuviot tuohelle (Kulemzin & Lukina 1992: 18). Tavallisia ovat lintujen ruumiinosat: sorsan kaula, allin kaula, naurulokin siipi, hanhen siipi, metson pyrstö, sorsan räpylä, päätön kurki ja päätön västäräkki. Löytyypä sellainenkin erikoisuus kuin kaksipäinen päätön kurki. Jotkin linnut kuvataan kokonaan: metso, koppelo, varis, västäräkki, naurulokki, eräänlainen tummanharmaa lokki³, sorsa ja all. Varsinkin metsäkanalinnut voidaan esittää myös nukku-

³ Lokkien taksonomia on epäselvä, ja venäläisillä saattaa olla muista poikkeavia käsityksiä. Alueella yleinen siperialainen isohko lokki luokitellaan joko lajiksi *Larus argentatus heuglinii* tai *Larus fuscus heuglinii*. Se olisi siis joko harmaa- tai selkälokin alalaji tai oma lajinsa *Larus heuglinii*. Hyvä määrittäjä kertoo, että Vienanmereltä T-ukotkaan tavataan *Larus heuglinia*,

vina. Itähantien alueella Pimin ja Juganin varsilla tunnetaan lisäksi pähkinähakkiin liittyviä koristekuvioita. (Sjazi 2000, Solovar 2021: 149.)

Obinugrilaisten kansanrunoudessa kuvatuissa esineissä mennään jopa lintujen anatomian puolelle: löytyy tuokkosia, joiden koristekuviot esittävät hanhen tai sorsan sisälmyksiä (Bartens 1986: 205). Kaksiulotteisten koristeiden lisäksi hantit tekivät myös kolmiulotteisia sorsa- ja hanhiveistoksia metsästystarkoituksiin (KhM 23). Hantit pelaavat šakkia muistuttavaa aikuisten peliä, jossa nappuloina on luusta veistettyjä lintuja, hirviä ja poroja (Kulemzin & Lukina 1992: 86–87).

Lapsille tehdään edelleenkin pieniä nukkeja, joilla on kangas- ja turkisvaatteet ja pään paikalla vesilinnun nokka. Sorsan luista tehtiin nukeille sopivia komsioita, joihin pantiin sorsan päänahka pehmusteeksi. Pienimpien huvitukseksi otettiin metson tai pyyn kupu tuoreena, puhallettiin siihen ilmaa, ripustettiin kuivumaan ja niistä tehtiin helistimiä. Myös teeren kurkusta saatiin helistin panemalle sen sisään hauleja. (Rešetnikova 2005: 20–21.)

Selkuppishamaanin rituaalivaatteeseen kuului poronnahkainen esiliina, jonka karvapuoli oli sisäänpäin. Siihen oli kirjottu linnun rinta luineen. Toisinaan esiliinan koristeista löytyi myös poronkarvaisia lintuja ja eläimiä, šamaanin apuhenkkiä. (Kim-Malony 2010). Hantien ja mansien šamaaneilla oli yleensä suojelijahenki, taivaallinen vaimo ja seitsemän apuhenkeä, joiden joukossa oli kotka. Nganasaani- ja enetsi-šamaanien apuhenkkiä olivat mm. kotka ja kurki, enetseillä lisäksi korppi. Hyvin monet Siperian kansojen šamaanien puvuista symboloivat eläintä tai lintua, ja itse asiassa puku teki kantajalleen mahdolliseksi esittää eri suojelijahenkien rooleja. Lintupuku löytyy myös mm. monilta turkkilaisilta kansoilta, mongoleilta ja burjaateilta ja jopa saamelaisen noidan puvun koristeissa on lintuaiheita. Yleisimpiä puvun attribuutteja olivat linnuista kotka, huuhkaja, kurki, sorsa, kuikka, hanhi ja käki (Puškareva & Burykin 2011: 240–241, 248–249.)

Lääkinnällinen käyttö, tamgat ja tatuoinnit

Nautittavien lääkkeiden joukossa mainitaan pöllönsappi, mutta ei ole tietoa siitä, mihin tautiin sitä on käytetty (Karjalainen 1918: 55). Komilaiset uskoivat kuikan nahan suojelevan ihmisiä ja hevosia taudeilta. Vielä 1920-luvulla Petšoralla lähes jokaisen talon porstuassa oli riippumassa kuikan nahka. Ala-Obilla ifmalaiset säilyttivät kuikan nahkaa joko talon tai aitan ulkoseinällä. (Konakov 2003a.)

Aiemmin obinugrilaiset tekivät tatuointeja kädenselkään, ranteeseen, nilkkaan ja muuallekin kivistäviin paikkoihin hankaamalla nokea tai ruutia neulalla pistelyihin haavoihin. Kuviot esittivät enimmäkseen lintuja, ja niiden tarkoitus kaiketi oli, että kipu siirtyisi kuvattuun lintuun ja sairas vapautuisi siitä. Muitakin syitä tatuointiin on esitetty, kuten pelkkä koristautuminen tai että ne olisivat kantajansa puumerkkejä, tamgoja. (Karjalainen 1918: 56–57, 410–413.) Miehillä oli tamgoja osoittamassa kuulumista johonkin sukuun ja jossain määrin niitä käytettiin myös eräänlaisina puu-

jonka alalaji venäjäksi *xalej* eli *Larus heuglini heuglini* on yleinen ja pesii Jamalin-Nenetsiassa. Sen koko vaihtelee suuresti: 54668 cm. Pienemmän kalalokin (*Larus canus*) levinneisyys on epätasainen ja ulottuu tundran eteläosiin asti, sen koko on 44651 cm. (Rjabicev & Rjabicev 2010: 2276230, 2326234.) Meikäläisissä lintukirjoissa lokkien koot ilmaistaan tiukasti näin: harmaalokki (*Larus argentatus*) 63 cm, selkälokki (*Larus fuscus*) 55 cm ja kalalokki 44 cm.

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

merkkeinä (Sim enko 1965: 36). Erityisesti tatuointeja on löydetty Kazymín ja pohjoisen Sosvan obinugrilaisilta. 1600-luvulta on tietoja joistakin hantien lintutamgoista, kuten Obdorskin ja pohjoisen Sosvan tikasta, Ljapín-joen kotkasta, Vähán-Sosvan pikkulinnusta, Keski-Obin alueen kurjesta, monien alueiden teerestä, Vahin metsosta ja kotkasta, Vasjuganin huuhkajasta (Sim enko 1965: 170 kartta). Naiset eivät paljastaneet tatuointiensa saloja miehille, mutta usein heillä oli liitelevän linnun kuva. Kazymín hanteilla oli lintu olkapäässään siinä toivossa, että se auttaisi heitä kuoleman jälkeen ylittämään meren kuolleiden valtakuntaan (Kulemzin & Lukina 1992: 85). Uunituore tutkimus (Solovar 2021: 149, 151) vahvistaa, että Kazymín hantien ja pohjoismansien suojelutarkoituksessa tehdyt tatuoinnit esittivät västäräkkiä. Lienee myös mahdollista, että lintutatuoinnin tarkoitus oli estää sielun karkaaminen (ernecov 1959: 128).

Käsitys sieluista

Ajatus sielulinnuista on ikivanha suomalais-ugrialaisten ja altailaisten kansojen keskuudessa. Ihmisestä voi poistua monenlaisia vikkeliäliikkeisiä eläimiä unen aikana suun tai nenän kautta. Myös käsitys siitä, että sielu liihottelee tai ryömi ihmisen suusta jonkin eläimen muotoisena, on miltei yleismaailmallinen (Haavio 1950). Obinugrialaisten sielukäsityksistä on parinsadan vuoden aikana kirjoitettu lukuisia tutkimuksia. Alla esittelen niistä pari tunnetuinta kokonaisuutena: ernecovin laajemman ja Karjalaisen suppeamman muiden tiedoilla täydennettynä.

Mansien⁴ ja pohjoisten hantien mukaan naisilla on neljä eri sielua ja miehillä viisi. Niiden materialisoituminen on eriasteista. *Is- or* 'varjosielu' on oikeastaan kuolleen henkilön kuva tai pikemminkin vainaja, joka on palannut alisesta maailmasta. Kun ruumis on täysin hajonnut, *is- or* joko katoaa tai muuttuu kovakuoriaiseksi. Sitä ei voi lainkaan nähdä. Toinen sielu, joka voi myös jättää kehon, on nimeltään *urt* 'haamu tai varjosielu'. Erkaannuttuaan isännästään *urt* voi elää metsässä tämän tai linnun hahmossa. Se voi ilmaantua käkenä, metsona, teerenä, närhenä tai esivanhemman hahmossa. Mikäli *urt* ei ole läsnä kehossa, tuntee ihminen itsensä uniseksi, heikoksi tai sairaaksi. Noita tai hänen apuhenkensä eivät pysty kontrolloimaan *urtia*. Siitä voi nähdä neljänneksen. Edelleenkin sen näkemistä pidetään huonona enteena. Toisaalta metsästäjät saattoivat ampua varjosielun sen liikkeessä metsässä lintuna. Tällöin sen isäntä kuoli unettomuuteen. (ernecov 1959.)

Munkácsin tiedon mukaan mansien *urt* matkii kirjavan lepakon kaltaisena pian kuolevan ihmisen ääntä. Ala-Kondalla *ort* on varpusen näköinen, Keski-Kondan *or* on pääskysen muotoinen ja sillä on silmillään käärinliina, joka sen viheltäessä lennähtää ylös. Ylä-Kondan *urt* puolestaan on kirjava, varpusen kokoinen, hyvin suurisilmäinen yleinen lintu. Jos se viheltää ilmassa, ei kuulija elä kauan, jos taas maassa, on kuolema jossakin lähellä. Tällä sanalla on vastineet myös permiläisissä kielissä ja marissa: 'sielu, vainajan henki, haamu, näky'. (Haavio 1950: 30–31.) Kannisto kertoo Kondan manseista, että usein pääskysenmuotoinen varjosielu *to* viheltelee metsässä ja lentelee ihmisen ympärillä. Sille sanotaan: "Jos olet minun *to ini*, niin tule tänne! Jos olet toisen *to*, mene pois." (Haavio 1950: 29–30.) Sokolovan mansilaisten infor-

⁴ Sieluihin liittyy erilaisia alueellisia uskomuksia. Pohjoisten mansien mukaan miehen reinkarnoitava sielu (yksi monista) voi syntyä uudelleen viidesti, naisen neljästi (Sokolova 2008a).

manttien mielestä toinen sielu on myös nimeltään *is* niin kauan kuin ihminen on elossa, ja se jättää hänet vuotta ennen kuolemaa. Sen selitetään olevan 'jokea alas kulkeva sielu' tai 'iso sielu'. Se asuu ihmisen päässä ja poistuu hänen nukkuessaan lintuna tai hyttysenä. Ellei *is* poistu, ei ihminen voi nukkua. Niinpä nukkuvaa ei saa herättää liian nopeasti, sillä sielulla täytyy olla aikaa palata takaisin. Käsivarteen tai olkapäähän tehdyllä lintutatuoinnilla (västäräkki, tiainen, pääskynen, harakka, käki) yritettiin estää *isin* katoaminen. Kuoleman jälkeen sen nimi muuttui vaaralliseksi *rtiksi*. (Sokolova 2008a.)

Vastaavanlaisia näkymättömiä huonoa onnea tuottavia lintuja on selkupeilla ainakin kaksi, joista toisen eli *si an* vihellys saa ihmisen eksymään metsään. Kun sen vihellys alkaa kuulua, on lueteltava kaikkien sukulaisten nimet. Jonkun nimi saa vihellyksen loppumaan, jolloin lintu on kirottava ja metsästä poistuttaessa on jotakin heitettävä pois symboloimaan linnun paluuta metsään. Samalla on lausuttava: "Menköön epäonni ohi". (Kuznetsova 2010a.)

Hantien kolmas sielu *ul m-is* 'unisielu' muistuttaa koppeloita. Se elää enimmäkseen metsässä ja lentää ihmiseen, kun tämä nukkuu. Ihminen kuolee vääjäämättä, jos unisielu lähtee pois. Sen voi nähdä puolittain. Neljännellä sielulla on kyky syntyä uudelleen, ja sen nimi on *lil* tai *lili* 'hengitys'. Se asuu ihmisen päässä, ja se kuvitellaan linnun näköiseksi. Mansien folkloren mukaan tämän sielun tuhoamiseksi oli päänahka irrotettava. Hengityssielu ajateltiin haukaksi, pyykiksi, lokiksi tai käeksi. (Sokolova 2008b.) Ihmisen kuoleman jälkeen se muuttaa kuolinnukkeen tai hänen hautaansa. Jonkin tietyn ajan kuluttua se syntyy uudelleen saman suvun vastasyntyneeseen lapseen. Näin se vaeltaa samassa suvussa sukupolvesta toiseen⁵. Tästä sielusta voi nähdä kolmeneljäsosaa. Viidennen sielun – varjon – voi nähdä kokonaan. (ernecov 1959.)

Karjalaisen mukaan hanteilla on kaksi sielua. Koko hantin kielialueelle levinnyt termi on jonkinlainen henkisielu *lil*, joka on vanhaa suomalais-ugrilaista perua ja suomen *löylyn* vastine. Toinen hantien sielu hahmosielu *is* tai *i t* on myös ikivanhaa yhteistä perua, ja sillä on oma elämänsä myös ruumiin ulkopuolella usein juuri linnun hahmossa. Tätä sanaa on verrattu suomen *itseän* (Paasonen 1909: 8–10). Kazymilla kerrotaan sen voivan poistua ihmisestä pääskynen tai kärpäsen näköisenä. Kuulemma eräs lähetyssaarnaajien polttama haltia kohosi ilmaan joutsenena. Hantit saattoivat käyttää sielujaan omien tarkoituseriensä edistämiseen. Kun nuori neito tahtoi jonkun tietyn nuorukaisen kosivan itseään, hän vauhditti kosijaa ilmestymällä tälle yöllä pöllön hahmossa (Karjalainen 1918: 22–26, 398.) Vasjuganilla uskotaan, että *i e* 'sielu' on aina ihmisen kanssa, mutta se on myös osa eläimiä, puita, tulta, vettä ja ukkosta (Kulemzin 1984: 22–23).

Komilaiset ovat myös kahden sielun kannalla: *lol* tai *lov* pitää yllä ihmisen elämää ja vastaa hengitystä, ja se näyttää perhoselta, hiireltä, linnulta tai pieneltä ihmiseltä. Toinen sielu *ort* tai *ures* (Ifmalla) 'varjosielu' sijaitsee ihmisruumiin ulkopuolella. Se näyttäytyy pian kuolevan sukulaisille, mikä voi olla näkijälle vaarallista. Muuttuminen eläimeksi tai linnuksi on tyypillisempää *uresille*, siitä voi tulla pyy, teeri, haukka tai

⁵ Omien havaintojeni perusteella tiedän, että tämä uskomus on edelleen vahva myös korkeakoulututkinon suorittaneiden hantien keskuudessa. Joku edesmennyt sukulainen voi syntyä uudelleen eri sukuhaaroissa jopa useissa vauvoissa. Reinkarnaatiosta löytyy joitakin selviä merkkejä, joita ei kuitenkaan paljasteta ulkopuolisille.

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

korppi. (Limerov 2003a, 2003b.) Enetsit laskevat ihmisellä olevan neljä sielua, selkupit kaksi (Puškareva & Burykin 2010: 84).

Kaikki hantit uskovat koppelon suojelevan lapsen unta ja sielua, niinpä sen kuva koristaa komsiota, joka valmistetaan ennen lapsen syntymää (Kerezsi 1997: 32, Handybina 2021). Kehtolauluissa mainitaan sekä metso että koppelo (Solovar 2021: 148). Tremjuganilta on tallennettu tieto, että kuolleena syntynyt lapsi lentelee pienen linnun näköisenä (Karjalainen 1918: 129). Itähantien mielestä tällainen lapsivainaja muuttuu *pa akiksi* 'metsän hengeksi', joka voi edelleen muuttua linnuksi ja vaellella rannoilla. *Pa ak* huutaa ihmisen äänellä ja saattaa tulla veneeseen häiritsemään (Kulemzin 2006e). Pohjoishantien mukaan käki ja tikka eivät ole oikeita lintuja vaan ihmisiä, joiden sielut ovat muuttuneet linnuiksi (KhM 51). Nämä ikivanhat uskomukset ovat iskostuneet syvälle hantien mieliin. Vielä aivan äskettäin Kazym-joen varrella kerrottiin omaan kansaan kuuluvalla tutkijalle hantien palaavan kuoleman jälkeen maailmaan linnun hahmossa (Slepenkova 2008).

Eri puolilla obinugrilaisien asuinalueita on vanhoista haudoista löydetty lintuaiheita koristeltuja kotitalousesineitä. Joillakin seuduilla, esimerkiksi Vahilla ja Aganilla on haudan lähelle pantu keppi, johon on kiinnitetty linnun kuva⁶. (KhM 68.) Keski-Obilla oli tapana piirtää grobun⁷ kattoon mm. lintu, jotta sielu ei karkaisi haudasta (ernecov 1959: 134).

Toteemilinnut ja niitä esittävät koristeet

Luultavasti jokaisella obinugrilaiskylällä on ollut oma kulttipaikkansa, jossa säännöllisesti uhrattiin kylää suojelevalle eläimelle, usein juuri linnulle, joka oli samalla myytinen esi-isä. Tällaiseen totemistiseen alkuperäkäsitykseen liittyy tiettyjä sääntöjä ja rajoituksia, joita on noudatettava. Ennen kaikkea toteemieläintä ei saa syödä eikä surmata. Uralin seudun kansojen keskuudessa on laajalle levinnyt käsitys linnusta esi-isänä, joka on samalla jonkin alueen suojelija (Baulo 2008b).

Obin alajuoksulla suojelushenki pitää huolen kaikista jäsenistään, ja sitä säilytetään talon pyhässä nurkassa. Amnjan kylän asukkaat pitivät koirassorsaa pyhänä, koska se on yksi *Kasum-imin* eli Kazym-joen valtiattaren (mahdollisen Kultanaisen) ilmenemismuodoista. Kazym-joen hantit taas pitävät pyhänä joutsenta, sillä se liittyy *KaLta* -jumalattareen. Jokin kahlaajalaji (pohjoishantiksi *t'ov-t'ov xaj p*) on *Jem voš ikin* eli Pyhän kaupungin ukon ilmenemismuoto (Handybina 2021). Polnovatin kylän asukkaat pitävät pyhänä korppia, Paštoryn kylän asukkaat pöllöä (myös *KaLta in* ilmentymä), Sorum-jokelaiset ja Tugijanyn kylän asukkaat kuikkaa, Nazym-joen asukkaiden suojelija taas on uivelo. Surgutin alueella Ljamin-joella ei saa tappaa kuikkaa tai lokkia. On myös tietoja joidenkin sukujen erityisistä suojelijalinnuista, kuten Kar-

⁶ Ainakaan tämä kohta kyseisessä teoksessa ei kerro, oliko linnun kuva kaksi- vai kolmiulotteinen: ö í in Vakh and Agan, a stick was put near the grave, and a wooden image of a bird was nailed to it. Mitään viitteitä ei kappaleessa ole eikä koko johdannolle ole ilmoitettu tekijää, joten se on oletettava kollektiiviseksi kaikkien neljän tekijän työksi. On kuitenkin huomattava, että tietosanakirja-artikkeleista ainakin 90 % näyttää olevan peräisin Vladislav Kulemzinin kynästä.

⁷ Maanpäällinen laudoista tehty pitkänomainen arkkurakennelma, jossa voi olla päädyssä kurkistus- ja koputusikkuna.

tinien pikkulokista, Synja-joen Longortovien punakaulahanhesta ja *Mo*-fratrian⁸ jäsenten valkuposkihanhiukosta. Jeprinit eivät saa tappaa kurkea, sillä se on *As tij iki* eli Obin latvan ukon⁹ lintu. Tugijanyn Sebuovien suojelija on Kotka eli *Tu L iki* 'Siivekäs ukko'. Joskus kielto voi kattaa hyvin laajan alueen, kuten kahlaajien tappamiskielto Juganilla, Vahilla, Tromaganilla ja Pimillä. (Sokolova 1971: 224, Kulemzin 1984: 160–161, Moldanova 2001: 223, Rešetnikova 2007: 7, Siikala & Ulyashev 2011: 73, 120, Solovar 2021: 150, 154.)

Sama pätee mansilaisiinkin kyliin. Manja-joella suojelusta vastaa *Wor ik- jka* 'Keltavästäräkki-ukko', joka asustaa puolisonsa *Wor ik- kwan* kanssa pienessä aitassa siperiansembrametsikössä. Ukko on ihmisennäköinen ja tehty puusta, vaimo taas koostuu kolmesta useihin kangastilkkuihin kääritystä eläinhahmosta. Näiden pyhien olentojen lisäksi aitassa säilytetään mm. aseita, šamaanin rumpua ja yli 20 karhunkalloa. (Mify 20.) *a ew- jka* 'Lokki-ukko' oli pohjoisella Sosvalla sijaitsevan Anejevon kylän suojelija, jonka uhripaikka oli pienen sivujoen varrella. *T t-ko i- jka* 'Pohjois-Sosvan keskijuoksun ukko' kuviteltiin rautaisen tai hopeisen haukan muotoiseksi sankariksi (Baulo 2008a). Sekä Halpaulin että Hurumpaulin asukkaiden suojelushenki on *Jipi - jka* 'Huuhkaja-ukko', jolla on myös puoliso *Jipi - kwa*, eräiden tietojen mukaan ylimmän jumalan tytär. Hurumpaulin mansit kutsuivatkin ennen itseään nimellä *Jipi -m um* 'Huuhkajan ihmiset'. Ukko on tehty puusta: hänen nenänsä, poskensa ja silmänsä on veistetty tyypillisen ugrilaisen ikonografian mukaan, terävät korvat viittaavat huuhkajaan. Tällä pariskunnalla on kolme nimetöntä poikaa. Usein suojelijahengen vaimokin on nimetön ja zoomorfisen hahmon sukupuoli näkyy vain naisten vaatteista. Nämä suojelijahenget kulkevat perintönä isältä pojalle. (Gemuev–Sagalaev–Solov'ev 1989: 104, 143–144, Baulo 2008b, Gemuev 2008a: 25, Gemuev 2008b). Mansien totemistisiin suojelijahenkiin kuuluu vielä mm. *rt an- jka* 'Haukka-ukko'. Toboldinin jurttien asukkaat eivät syö haukan tappamien lintujen lihaa, koska haukka on heidän esi-isänsä (Lyutsidarskaya 2008a).

Irtyšin hantien kansanrunoissa mainitaan, että sankari on lähettänyt päälakensä käen sananviejänä. Tällaista "kassanpää"¹⁰-eläintä" voi Karjalaisen mukaan verrata

⁸ Toinen obinugrilaisten fratrioista on *Por*, joka yhdistetään yleisesti karhuun tai huuhkajaan. *Mo*-fratrian kantaäiti folkloren mukaan on naarasjänis tai naarashanhi. Fratriat muodostivat avioliittokentän, puoliso ei saanut olla samasta fratriasta. (GemuevóSagalaevóSolov'ev 1989: 23.) *Mo*-fratrian kulttikeskus oli Belogorjen kylä Obilla ja vielä aiemmin ilmeisesti Kaltysjanskije jurty (< hantin *KaLt -a ki* ØK.-äitiø), jossa 1600-luvulle asti sijaitsi mansien *Kalt - kwan* pyhäkkö hantienkuvineen. Kummankin fratrian nimi tunnetaan vain pohjoismansista ja arvellaan, että ne oli lainattu hantista (Sokolova 2008c). *Por*-fratrian kulttikeskus lienee ollut Vefakaryn kylä Obin alajuoksulla. Tämän fratrian eri haarat palvoivat hirveä, kotkaa, joutsenta, lokkia ja huuhkajaa. (Sokolova 2008d.)

⁹ Hantin sana *iki* tarkoittaa yleensä vanhaa miestä tai aviomiestä sekä suurta joukkoa miespuolisia sukulaisia ja sen sävy on kunnioittava eikä siinä ole väheksyvää sävyä kuten *ukolla* nykykielessä. Sanaa *iki* käytetään yleisesti myös alueellisista suojelushengistä. Vastaavasta naispuolisesta suojelushengestä käytetään termiä *imi*, joka merkitsee myös kaikenikäistä naista tyttöjän jälkeen. Mansin vastaavat termit ovat *jka* ja *kwa*.

¹⁰ Kassapää tai kassanpää on etnografisessa kirjallisuudessa käytetty termi, jolla tarkoitetaan nuorta tyttöä tai vielä naimatonta naista. Se tulee venäjän sanasta *kosá* øpalmikko, lettiø Naimisiin mentyä pää oli peitettävä liinalla. Hantinaisten tabusäännöt olivat aika jyrkät. Heidän oli peitettävä hiuk-

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

eräänlaisiin toteemilintuihin, joina hän tietää Tremjuganilla ja Aganilla syntyneellä naisella olleen kaksi korppia, Surgutin lähistöllä syntyneellä kaksi harakkaa, juganilaisilla kenties kaksi haukkaa. Kassanpääeläimet seuraavat naista tämän avioituessa. Miespuolinen näyttaja tekee niiden kuvat morsiamen mukaan, ja tämä säilyttää niitä uudessa kodissaan erityisessä arkussa. Naisen kuollessa ne seuraavat häntä maan poveen ja katoavat. Vaimo ei saa tappaa omaa ”kassanpääeläintään”, mutta aviomies saa. (Karjalainen 1918: 33, 398, 411–412.)

Myös selkupeilla on totemistisina pidettäviä myyttisiä kertomuksia, joissa selitetään ihmisten polveutuvan muista elollisista olennoista. Kerrotaan esi-isästä, joka joutui nenetsien saartamaksi ja pakeni muuttumalla kotkaksi (Kuznetsova 2010c). Selkupit voitiin jakaa kahteen fratriaan: hirven tai karhun ja linnun. Oman fratrian toteemieläintä tai lintua ei saanut metsästä. Prokof'evan mielestä (1952: 104) uskonnollisten käsitysten perusteella fratrioita oli kaksi: pähkinähakin ja kotkan¹¹. Pähkinähakin fratria käsitti karhun, pähkinähakin, metson ja huuhkajan suvut. Kotkan fratriaan taas kuuluivat kurjen, haukan, korpin, joutsenen ja kotkan suvut (Prokof'eva 1952: 106–107). Myöhemmin on mukaan liitetty vielä metsonkin fratria. Tämä kolmijako heijastuu selkupprien folkloreen, jossa on selkuppiryhmien hajallaan asumisesta johtuvia alueellisia eroja. Löytyy muitakin myyttisiä kertomuksia, kuten kertomus kolmesta sankarista, jotka pelastuivat kiipelistä muuttumalla kotkaksi, pähkinähakiksi ja metsoksi (Gemuev–Sagalaev–Solov'ev 1989: 23, 104). Sitä varten sankareilla oli mukanaan kokonainen linnunnahka, jonka he vetivät päälleen (Prokof'eva 1952: 98). Kaikilla saman fratrian¹² suvuilla oli yhteisiä toteemipuita ja mm. pyhiä toteemieläimiä esittäviä tamgoja. Vähitellen fratrian rooli heikkeni ja suvun kasvoi. Niinpä monista nimistä kehittyi nykyisinkin käytössä olevia sukunimiä kuten Karalkin tai Karlykin (*qara* 'kurki'), Karga ev (*qorqi* 'karhu'), Kulejev (*qulä* 'korppi'), Mulin (*mulan* 'haukka'), Sagandukov (*sä qi* 'metso') ja Sengepov (*se ki* 'metso'). Usein suvut asuivat samannimisten jokien varsilla, kuten kotkan suku *Limpi kin* asui Kotkajoen varrella. (Prokof'eva 1952: 90–91, Kuznetsova 2010g: 72–73.)

Obinugrilaiset sukupuolesta riippumatta pitivät hiuksiaan samalla tavoin kammatuna kahdella palmikolla. Joillakin seuduilla oli tapana kiinnittää päähän tekopalmitkoita (KhM 23). Pitkät palmikot koristettiin villanauhoilla, helmiverkkonauhoilla, ketjuilla, villalankatupsuilla ja erilaisilla riipuksilla, kuten messinkiheloilla. Palmikot sidottiin nauhoilla kiinni toisiinsa pitkin selkää. Sankarilauluissa kerrotaan sankaritarien palmikoihin punotun ”eläimiä”, joista lintuja ovat sorsa, kotka, haukka, harakka ja teeri. Sankari etsii kauan neitoa, jonka palmikoihin on punottu ”kaksi mustaa sorsaa, kaksi kuikkaa”. Juuri tällaisia heloja löytyy itäisten ja eteläisten hantien ja mansien hiuskoristeista. Palmikkoeläimet lienevät olleen amuletteja, sillä niiden voiman uskottiin siirtyvän kantajalleen. (Lehtinen 1979: 82–88.) Mansien kansanrunoissa kultainen hanhi ja kultainen sorsa esiintyvät synonyymeina vesilintua tarkoittamassa, ja ne ovat samalla *Kalta - kwan* ilmenemismuotoja (Gemuev 1990: 48–49). Mansinais-

sensa ja kasvonsa vieraiden miesten tai aviomiehen vanhempien miespuolisten sukulaisten ollessa läsnä. (Myös miehet sitoivat kesäisin huivin päähänsä hyttysten takia.)

¹¹ Selkupit eivät koskaan surmanneet kotkia. Niitä kyllä pyydystettiin elävinä ja pidettiin kodassa, kunnes ne kuolivat vanhuuteen. (Prokof'eva 1952: 98.)

¹² Vaimo piti ottaa toisesta fratriasta. Valinta ei ollut mielivaltaista: pähkinähakin suvun vaimot otettiin kotkan suvusta, korpin suvun vaimot karhun suvusta, kurjen suvun metson suvusta (Prokof'eva 1952: 99).

ten metalliset riippuvat palmikonkoristeet: varikset, haukat, pyyt, harakat, lokit ja sorsat on myös yhdistetty lintuhahmoiseen sieluun *liliin* (Sokolova 2008b). *Urassa* eli pienessä jalallisessa uhriaitassa voitiin säilyttää taidokkaita puusta veistettyjä pyyn ja vesilinnun kuvia (Gemuev 1990: 137–138). Obinugrialaisten asuinalueilta on löydetty permiläistä eläintyyliä edustavia metallista valettuja petolintuhahmoja, kaiketi haukkoja, joilla on ihmisen pää vatsassaan¹³. Mansilaisessa folkloressa näillä linnuilla on seitsemän siipeä ja jalkaa. Toisinaan linnun vartaloon on istutettu ihmisen pää, millä symboloitiin totemististen esi-isien kahtalaista alkuperää. On arveltu, että lintukorut oli ommeltu vaatteisiin tai päähineisiin ja että ne liittivät kantajansa toteemiinsa. On myös mahdollista, että ne toimivat rituaalipukuun kiinnitettynä šamaanien apuhenkilinä (Gemuev 1990: 127, 205–206, Gemuev 2008a: 25).

Uhrilinnut ja lintuhaltiat

Hantit eivät pitäneet villieläimiä samalla tavalla uhrieläiminä kuin kotieläimiä. Muista uhrilinnuista paitsi kukoista on kirjallisuudesta vaikea löytää tietoja. On mahdollista, että hanteilla on ollut vähäistä siipikarjan kasvatusta tai että kukkoja on ostettu naapurikansoilta. Kaikki villieläimet kuuluivat taivaanjumala *Tor mille*, kun taas kotieläimet olivat ihmisen omaisuutta. Hantien oli lupa uhrata vain itselleen kuuluvaa omaisuutta. Aterioiden tehtävä oli paitsi täyttää valmistajiensa vatsat myös ruokkia henkiä. Sorsan ja kotieläinten lihaa ei saanut tarjota samalla kertaa (KhM 60).

Metsänhaltian palvonta oli tavallisinta syksyllä metsästyskauden alkaessa eli loka-kuun alussa ja kevätpyyntin alkaessa tammikuun lopulla (Karjalainen 1918: 282–283). Erityisesti etelässä eli Irtyšillä oli Vedenhaltian palvonta keskeistä. Hänelle uhrattiin ensimmäisillä syysjäillä vähintään ruskea kukko, jonka kaulaan oli sidottu hui-vi. Vasjuganilla Vedenhaltialle uhrattiin keväällä jäiden lähtöaikaan seitsemän närheä, jotka sidottiin yhteen ja upotettiin jokeen pyssynluodit painoina (Karjalainen 1918: 287–288).

Lapsen syntymän jälkeen Demjankan hantit teurastivat kukon pyhässä paikassa tai vintillä. Tällöin ei ollut kyse kiitosuhrista haltioille vaan eräänlaisesta käsirahasta, jolla pyrittiin takamaan apu ja turva pienokaiselle tulevaisuudessa. Irtyšin varrellakin piti joskus Kodinhaltian lepyttämiseksi uhrata ullakolla kukko, mikäli haltiaa siellä säilytettiin. Myös sairaustapauksissa tarvittiin toisinaan noidan käskystä eläinuhreja, joista pienin oli kukko. (Karjalainen 1918: 48, 59, 149.)

Eräänlaisena esineuhrina voidaan pitää metsonkuvia, jotka nostettiin uhripaikassa seipään nenään metson pyyntionnen takaamiseksi. Surgutin piirissä taas uhrattiin Korppi-ukolle puisia mustaan vaatteeseen kiedottuja korpinkuvia, jotka pantiin jonkin puun latvaan etelään päin. (Karjalainen 1918: 232–233, 267.) Vasjuganilla Metsänhaltialla oli kaksi apulaista, nimittäin pöllö tai huuhkaja ja tikka. Tremjuganilla ”nokitikka” eli palokärki toi rikkautta ja metsästysonnea sille, joka sai näitä lintuja hengiltä seitsemän yhden vuorokauden aikana. Vasjuganilla puolestaan onneen riitti jo viiden palokärjen surmaaminen. (Karjalainen 1918: 285, 398.)

Kondalla Belogorjen kylän temppelissä käytiin muinoin palvomassa nimetöntä mahtavaa jumalaa, jonka apulainen vaskesta valettu Hanhi oli hyvin kunnioitettu hal-

¹³ Folkloren perusteella kyse voisi olla tapauksesta, jossa sankari on muuttunut linnuksi. Samainen aihe tunnetaan venäläisiltä ja turkkilaisilta kansoilta. (Gemuev&Sagalaev&Solovøev 1989: 104.)

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

tia. Temppelessä sen istuin oli erilaisista verkakankaista, palttinasta ja nahkoista punottu pesämäiseksi. Hanhea kunnioitettiin erityisesti vesilintujen pyynnin alkaessa ja sille tuotiin kaukaakin uhriksi karjaa, etenkin hevosia. (Karjalainen 1918: 251.)

Obinugrilaisten mytologian mukaan kaikka osallistui maailman luomiseen, ja se on siten yhteydessä aliseen maailmaan. Se on myös tautien ja kuoleman hengen lintu *i pel k Lo* 'Hinin puolen henki' ja sen liha on tummaa, eikä sitä sen takia syödä. Manseille kaikka on eräs vastaavan hengen *u t rin* ilmentymistä. Komilaistenkin mielestä kaikka on paholaisen ja ahneuden personoituma, mutta samalla se myös suojelee taudeilta (Konakov 2003a). Myös ukkonen esiintyy kuikkana, kunnioitettuna miespuolisena sukulaisena. (Moldanova 2001: 223–224, Solovar 2021: 151.) Mansien ukkosen jumala *a l-t r m* ja sen pohjoishantilainen vastine *aj-as-iki* 'Vähän-Obin ukko' ovat joutsenen hahmoisia (Lyutsidarskaya 2008c). Jotkin hantiryhmät pitävät ukkosta pyynä, joka on palelluttanut kurkkunsa talvella (KhM 53). Käsitys ukkosesta jonkin linnun hahmoisena on tunnettu laajalti Pohjois-Siperiassa ja Pohjois-Amerikassa (Harva 1933: 141–151).

Lintuihin liittyviä uskomuksia

Hantit suhtautuvat varikseen myönteisesti, koska se liittyy perhe-elämään. Syksyllä lentäessään lämpimiin maihin varis ikään kuin toivottaa ihmisille hyvää ja lapsionnea. Jotta se palaisi keväällä, pitää lämmittää koipinahkoja lastuilla, jotka ovat peräisin vastasyntyneen komsista. Huhtikuun seitsemäntenä¹⁴ (sic!) hantit viettävät edelleen variksenjuhlaa *wur a tL*, sillä sen ensimmäisenä muuttolintuna sanotaan tuovan pyrstössään kevään pohjoiseen. (Handybina 2021.) Aiemmat tuon päivän hevosajelut nauhoin koristellulla reellä ovat vaihtuneet moottorikelkkailuun, minkä lisäksi järjestetään mäenlaskua ja muitakin urheilulajeja (Pjatnikova & Lel'hova 2014: 63). Myös erilaisia lintujen liikkeitä matkivia perinteisiä tansseja esitetään. Obin mansien pääaihe näissä juhlissa on variksen ja korpin välinen kilpailu (Baulo 2008c.) Selkupit uskoivat varisten olevan linnuiksi muuttuneita pahoja ihmisiä. Varikset voivat tehdä myös hyviä tekoja toisin kuin korpit, jotka kykenevät vain ilkitöihin (Kuznetsova 2010b). Toisaalta variksen tiedetään syövän pikkulintujen poikasia (Djadjun 2008: 20).

Hantien mailla talvehtiva korppi ei ole suosittu, yleensä se on paha viestintuoja (Siikala & Ulyashev 2011: 100–101). Erityisesti sen tehtävänä on kertoa, jos jossain vietetään karhunpeijaisia. Suurin osa näissä rituaalijuhlissa esitetyistä paikallisten suojelijahenkien lauluista alkaa toteamuksella, että musta korppi toi viestin. (Moldanova 2001: 222.) Komilaisten häätökuissa sulhasen väki kuvataan korpeiksi, jotka hyökkäävät morsiamen eli häntä symboloivan joutsenen tai sorsan kimppuun. Arkielämässä korpilla viitataan aggressiiviseen mieheen (Ulyashev 2003a.) Metsänenetsit taas uskovat, että korpin ampujan pyssy tulee käyttökelvottomaksi (Lehtisalo 1924: 55). Myöskään harakka ei ole hyvä lintu, vaikka se onkin kerran pelastanut ihmisiä (Siikala & Ulyashev 2011: 98). Sen uskotaan niin elävässä elämässä kuin unessakin kuljettavan vain juoruja. Jos unennäkijä syö harakan lihaa, tulee hän itse juurulemaan. (Moldanova 2001: 226.) Laajalle levinneen uskomuksen mukaan närhi haluaa houkutella ihmisen syvälle metsään. Se tekee niin, koska se on linnuksi muuttunut metsän henki, joka haluaisi saada elämäntoverin. (Kulemzin 1984: 161.)

¹⁴ Sattuu olemaan myös ortodoksisen kalenterin Marian ilmestyspäivä.

Petolinnuista ei ole kovin monia tallennettuja uskomuksia, mutta yleisesti tiedetään, että huuhkaja ja pöllö voivat tuhota öisin näkymättömiä pahoja henkiä. Huuhkajan sanotaan sekä ymmärtävän että tuottavan ihmisten kieltä ja metsän kaiun olevan sen temppuja. (Kulemzin 2006b.) Komilaisten kuolinitkuissa huuhkaja ja karhu ovat kuoleman synonyymeja (Konakov 2003d). He uskovat myös, että kotkan ampuja kuolee itse ja että sen pesän hävittäjän käy huonosti (Ulyashev 2003b).

Sorsia kunnioitettiin, koska niiden paluun keväällä uskottiin olevan yhteydessä sielujen asettumiseen vastasyntyneisiin (KhM 60). Hantien kulttuurissa perheellinen nainen samastuu sorsaemoon (Solovar 2021: 152). Kahlaajien pesiä ei saa häiritä, sillä näiden lintujen uskotaan kykenevän kostamaan ihmisille (Handybina 2021).

Hantien esi-isät pelkäsivät kovin käkeä ja sillä uhkailtiin kirouksissa, kuten: *aL ot s nep k kk k n at L jLaj t* 'kukkukoon käki talosi neljällä nurkalla'. Näin toivottiin kyseisen talonväen kuolemaa. (Solovar 2021: 152.) Jos käki lensi veneen kokan edestä, tiesi se huonoa onnea. Keväällä koivun mahlaa ei saanut kerätä käen ruvettua kukkumaan. (Handybina 2021.) Niin kauan kuin käki kukkui, sai koivusta ottaa tuohta (Solovar 2021: 150). Myöskään lumen alta paljastuneita edellisen vuoden marjoja ei saanut enää kerätä käen alettua kukkua. Käkeä pidettiin yliluonnollisen olennon ilmenemismuotona. Hantit uskoivat käen olevan linnuksi muuttunut nainen, mistä syystä sen kukunnan jälkeen luonnon antimista tuli epäpuhtaita. (Lapina 2008: 29.) Yleisesti tunnetun käsityksen mukaan tämä nainen oli välittänyt ihmisten pyyntöjä ylijumala *Tor mille*. (KhM 59). Tarinan mukaan nainen oli päättänyt paeta tottelemattomia lapsiaan. Pakomatkan aikana hän satutti jalkansa niin pahasti, että ne vuotivat verta. Tämä selittää sen, miksi joissakin pajulajeissa on punaista väriä. (Kulemzin 2006c.) Tremjuganilla käki taas oikein käsiteltynä voi olla onnen lintu. Kun kuolleelle käelle pannaan silmien peitoksi hopealantit ja se haudataan puuarkussa maahan, voidaan arkku nostaa seitsemän vuoden kuluttua, jolloin se on täynnä hopearahoja. Ne eivät koskaan lopu, kunhan arkkua ei täysin tyhjennetä. (Karjalainen 1918: 398.) Selkupit puolestaan uskoivat, että käkeä ei voi surmata, koska "se on kaikkien naisten ja miesten äiti". Istuessaan pyhän puun latvassa käki vartioi koko maailmaa (Kuznetsova 2010f). Komilaisten termi yöttömille öille on *keka vojjas*, sananmukaisesti 'käkiset yöt'. Heidän lyriikassaan käki kuvaa alakuloa ja yksinäisyyttä. (Konakov & Ulyashev 2003.)

Harmaalokin ääni *hal-hal-hal* kuulostaa hanteista naurulta, ja sen kerrotaan nauravan ihmisten epäonnelle. Suhtautuminen lokkeihin on monimutkaista, sillä vaikka ne varastavat kaloja verkosta, niitä ei saa tappaakaan eikä niiden pesiä vahingoittaa. (Handybina 2021.) Nenetsien saduissa taas lokkia pidetään onnen ja hyvinvoinnin ruumiillistumana. Lehtisalo (1924: 56) mainitsee pienen valkoisen lokin olevan heille pyhä. Hantit eivät saa tappaakaan kuikkaa tai kaakkuria (Handybina 2021). Ilmeisesti siksi, että ne ovat erityisesti Manalaisen lintuja (Karjalainen 1918: 397).

Pohjoisten hantien pyhiin lintuihin kuuluvat vielä kotka, kurki ja lapasorsa (Handybina 2021). He pitävät pyhinä valkoisia lintuja, kuten lokkeja ja kalasääskiä, mutta tämän suhteen käsityksissä on alueellisia eroavaisuuksia (KhM 59). Eteläiset Irtyšin hantit pitivät joutsenen lihan syöntiä pahana ja tällaisen teon seurauksena kerrottiin erään kylän asukkaiden kuolleen sukupuuttoon (Karjalainen 1918: 397–398). Myös komilaiset pitivät joutsenta erityisen puhtaana lintuna, jota ei saa metsästää eikä sen lihaa syödä (Konakov 2003b). Mansit pitivät joskus kotonaan pyhässä paikassa täytettyä valkokurkea hyvää onnea tuomassa, koska se oli *Mir susne umin*

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

ruumiillistuma (Baulo & Lyutsidarskaya 2008). Tundranenetsit uskoivat, että jos kurki huutaa lentäessään heidän ylitseen, kuolee joku läheinen (Lehtisalo 1924: 56).

Pyhiä tapettuja eläimiä kohdeltiin samoin kuin kuolleita ihmisiä eli kuten sukulaisia. Niinpä pyrittiin kaikin tavoin varmistamaan, että ne syntyvät uudelleen. (Karjalainen 1918: 47.)

Enteet ja ennustajalinnut

Hantit tarkkailivat tiiviisti ensimmäistä näkemäänsä varista keväällä. Mikäli se istui korkeaan puuhun, oli tulossa suuri kevättulva. Mikäli se istui matalaan puuhun, oli odotettavissa pienempi kevättulva. (Handybina 2021.) Tugijanyssa taas uskottiin, että jos sää on kylmä ja tuulinen ja varikset istuvat parvina maassa, seuraavat 40 päivää on tuulista ja kylmää, siis 40 aamuhallaa. Jos taas on lämmintä ja varikset istuvat puiden latvoissa, kevästäkin tulee lämmin. (Rešetnikova 2007: 27.) Keväisten sorsien luista ennustettiin, tuleeko kesällä marjoja (Lapina 2008: 76). Selkupit yhdistivät hyvän marja- ja käpysadon siihen, että keväällä on ensin ukonilma ja vasta sen jälkeen käki alkaa kukkua. Jos taas käki kukkuu ennen ensimmäistä ukonilmaa, kesästä tulee kuuma ja vähäsätöinen (Kuznetsova 2010f).

Kuikan ääni ennustaa säätä. Jos sen ääni on *hakh-hakh*, on tulossa hyvää säätä. Huonon sään edellä kuikka huutaa *hu-uv, hu-uv*. Jos kuikka sotkeentuu kalaverkkoon, se päästetään vapaaksi. Taivaanvuohen mäkättävä ääni merkitsee sateen lähestymistä. (Handybina 2021.) Kaulushaikaraa pidetään pahaenteisenä lintuna, sillä sen ääni ennustaa jonkun läheisen kuolemaa. Jos se on matala, kuolee vanhus. Jos taas sen ääni on korkea, kuolee nuori ihminen tai lapsi. (Handybina 2021.) Västäräkkiin taas yhdistyy positiivisia enteitä (Solovar 2021: 149).

Linnun näkeminen ja sillä lentäminen unessa saattoi (poika)lapsella olla merkki šamaanin kyvyistä. Musta kotka merkitsi, että jos lapsi kätki nämä kyvyt, hän oli vaarassa. Šamaanin sairaus saattoi jopa johtaa itsemurhiin. Jos unessa näki muuttuvansa lepakoksi, olivat šamaanin kyvyt vähäiset, koska linnut lentävät korkeammalla. (Moldanova 2001: 100–102.) Mansit kuvasivat šamaanin laulua samalla verbillä kuin metson soimista: *ajt um kajji* 'šamaani laulaa' vrt. *jatri kajji* 'metso soi' (Soldatova 2008a).

1940-luvulta on peräisin tallenne, jossa kerrotaan vanhan selkuppishamaanin nähneen unen, jossa yksi haukka saalisti 30 hanhea. Tämä uni osoittautui enteelliseksi: yksi selkuppiläinen surmasi 30 nenetsiä (Kuznetsova 2010e).

Sadut ja myytit

Hantien käsitys oman suullisen kansanperinteensä lajeista ei vastaa länsimaisia genre-käsityksiä. Heidän satunsa (pohj. *mo* , itä *mo*) voidaan jakaa kolmeen ryhmään: mytologisiin, sankareihin liittyviin ja arkipäiväisiin (Lukina 2006)¹⁵. Mansienkin vastaava termi *m jt* kattaa useita lajeja. Heidän taksonomiansa mukaan esitystapa

¹⁵ Hantit erottavat laulut, kertomukset ja arvoitukset. Jakoa voidaan tarkentaa vielä alakategorioidiin, kuten muinaiset tai pyhät narratiivit ja laulut (= myytit), sankarilaulut ja -narratiivit, muinaiset narratiivit kuten eepokset ja legendat. Kuvaa hämmentää se, että samaa aihetta voidaan käyttää lauluissa, proosamuodossa tai rytmisessä proosassa. (KhM 24.)

ratkaisee: laulettu folkloreteksti on laulu ja kerrottu on kertomus. Pyhiä kertomuksia vaikkapa maailmansynnystä tai fratian jumalista on kerrottu ja kuunneltu vain talvisin. (Soldatova 2008b.) Hantit kertoivat satuja yleensä iltaisin ja saattoivat jatkaa aamuun asti. Päivällä niitä ei uskallettu kertoa, sillä kiellon uhmaajalta lähtivät hiukset tai hän menetti muistinsa. Oli tapana, että metsästäjä, joka oli syönyt metson keitetyn pään, joutui kertomaan sadun. (LSH 5.) Toisaalta satuja kerrottiin pitkillä venematkoilla, jotta aika kuluisi rattoisammin. Yleensä sadunkertojat olivat miehiä (Lukina 2002: 113).

Eräässä hantilaisessa myytissä selitetään lintujen ja joidenkin eläinten vaalean lihan liittyvän pyyhyn, joka pelästytti jumalan. Vihastunut jumala repi pyyn kappaleiksi ja jakoi sen vaalean lihan mm. metsolle, riekolle ja hirvelle. (LSH 27, Mify 76.) Sama aihe tunnetaan muualtakin Siperiasta, ainakin evenkiläisistä myyteistä (LSH 9). Karjalaisella (1918: 398 lähteineen) on tähän tarkennus: muiden eläinten liha oli muuttunut mustaksi ja ravintoarvoltaan vähäiseksi Manalaisen kosketuksesta. Selkupeilla on samasta aiheesta hieman erilainen toisinto. Pyy oli kyllästynyt olemaan yksin ja päätti ryhtyä luomaan muita lintuja omasta lihastaan. Niinpä se itse jäi lopulta hyvin pieneksi. (Kuznetsova 2010d.) Komilaisten versio on samantapainen kuin hantien, mutta siinä on enemmän kristillisiä aineksia (Konakov 2003c).

Toisessa myytissä selitetään, miksi metsolla on punaiset silmät. Se myöhästyi muiden lintujen lähtiessä syksyllä lämpimiin maihin. Koko talven se sitten itki, niin että sen silmien ympärillä on punaiset renkaat. Keväällä metso selitti muille, miten se oli talven viettänyt ja ilmoitti, ettei aio enää lähteä muuttomatalle. Tätä vesilinnut eivät voineet ymmärtää. (LSH 26, Mify 76.) Sama aihe tunnetaan myös selkupplaisista, evenkiläisistä ja šoorilaisista myyteistä (LSH 9).

Kaikki obinugrilaiset ryhmät tuntevat valtavan petolinnun nimeltä, hantiksi *Kär s* tai *Kar s*, mansiksi *K r s*, joka joskus saa epiteetin 'siivekäs'. Olio kuvataan kotkaksi tai korppikotkaksi, jolla on ihmisen pää, linnun nokka, kädet, joissa pitkät ja terävät kynnet ja siivet käsien takana. Niinpä se on myös älykäs ja osaa puhua. Se voi kantaa sankarin selässään alisesta maailmasta keskiseen maailmaan. Se on kotoisin lämpimiltä meriltä etelästä, mistä se toisinaan lentää pohjoiseen. Ihmisiin se suhtautuu useimmiten vihamielisesti. (Mify 25.) Tämä petolintuhahmo on eteläistä perua, se on yhdistetty iranilaiseen folkloreen (ernecov 1947: 116). Selkupeilla samanlainen myytinen lentävä kotkankaltainen hirviö on nimeltään *Püine* (Tuchkova 2010). Komilaisten asuinalueilla kotka on melko harvinainen lintu, ja saduissa se symboloi sankariutta ja kuninkuutta, mitä pidetään myös iranilaisena vaikutuksena (Ulyashev 2003b). Kotka on myös Komin vaakunalintu. Toisaalta komilaisilla on myös vielä eteläisimpiin vanhoihin kulttuureihin rinnastettavissa oleva mytologinen *Nagaj*-lintu, joka kuljettaa sankarin selässään alisesta maailmasta yliseen (Ulyashev 2003c). Nenetseilläkin on jättiläislintu *Sjomjako* 'närhi, kuukkeli', joka voi ahmia kerralla 10 lehmää ja 10 puutaa viljaa. Heidän toisella myyttisellä linnullaan *minlejllä* on erikoinen ulkonäkö, peräti seitsemän siipeä. Vielä löytyy kaksi muutakin lintua, jotka toimivat välittäjinä kolmen maailman välillä: *limbja* 'kotka, haarahaukka' ja *anawej* 'haukka' (Puškareva & Burykin 2010: 102–104.)

Talitiainen on kaikkein mahtavimman haltian apulainen tai hahmo, eikä sitä saa tappa. ”Saduissa kerrotaan, että kerran talitiainen syötyään Taivaanjumalan antamat kolme palaa, punaisen, kirjavan ja valkean, jakoi kantaa pois jokea sulkevan ja kaiken kalan nousun estävän vesihirviön *vur sin*.” (Karjalainen 1918: 398–399.)

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

Obinugriilaisten mukaan muuttolinnut lentävät taivaan liikkuvan horisontin taakse myyttiseen eteläiseen maahan ja lämpimälle merelle. Monet linnut murskaantuvat, ja vanha mies ja vanha nainen syövät ne, heittävät niiden luut pirttinsä äärellä olevaan elämän veteen, ja niin linnut syntyvät uudelleen. (Karjalainen 1918: 399, Mify 258–272.)

Harppu, lyyra ja rumpu

Obinugrilaisilla on hyvin vähän soittimia. Sokolova (1982: 38) kertoo hantimiesten soittavan kielisoitinta *nar s-ju ia* 'soittopuuta', joka muistuttaa slaavien guslia ja suomalaisten kanteletta. Se on veneen tai linnun muotoinen: kurjen, joutsenen tai hanhen. Soitin on pitkäkaulainen ja siihen kuuluu pää, jossa on nokka ja silmät. Linnun kaulasta sen selkään on viritetty 9–12 vaskista kieltä. Karjalaisen (1918: 475) mukaan kurjen kaulaan sidottiin joskus huivikin uhriksi. Hän erottaa toisistaan harppumaisen kurjen ja viisikielisen joutsenen eli hanhen, joka voidaan luokitella lyyraksi. Itähantien noidat käyttivät viisikielistä lyyra-soitinta loitsinnassa ja ainakin Vahilla myös ennustamisessa (Karjalainen 1918: 565). Pohjoishantiksi harpun nimi onkin osuvasti *tor-sap -ju* 'kurjenkaulapuu' ja itähantiksi *tår -o p-ju* 'kurjenpääpuu'. Mansien harppu on nimeltään *t ri* 'kurki' tai pitemmästi *t ri -sip-jiw* 'kurjenkaulapuu' ja se on samanlainen kuin hantien joutsen (Sokolova 1982: 78).

Yleisin mansien soitin on lyyra¹⁶ *s kwiltap*, jolle Kannisto on tarjonnut merkityksen 'soittava' (Väisänen 1929: 241, Soldatova 2001: 32–33). Pelymin mansilla oli tietävästi vielä 1930-luvulla kaksi erilaista kulmaharppua: *l nt* 'hanhi' oli tehty siperianpihdasta tai kuusesta ja siinä oli metalliset kielet, *tiritap* (< *tiri* 'kuikka'¹⁷) oli pienempi ja sen kielet oli tehty poron suolista. Molempia soitettiin karhunpeijaisissa. Sittemmin tämä perinne on katkennut. (Soldatova 2001: 36.)

Noidan rummun kalvo oli tehty poron, hirven tai koiran nahasta ja itse rumpu kuviteltiin veneeksi, poroksi tai linnuksi, jonka avulla matka saattoi alkaa (Karjalainen 1918: 556, 563).

Karhunpeijaiset, tanssit ja laulut

Karhunpeijaisia on vietetty vuosituhansien ajan sirkumpolaarisella vyöhykkeellä Euraasiassa Skandinavian saamelaisista Sahalinin ja Hokkaidon ainuihin ja Pohjois-Amerikan intiaaneihin saakka. Erityisen hyvin ovat säilyneet obinugriilaisten rituaalit. Hantien maailmankuvassa karhulla on keskeinen asema: sitä pidetään joko ylisen tai alisen maailman herrana. Läheistä suhdetta siihen kuvastaa se, että sitä kutsuttiin metsäihmiseksi. Suhtautuminen karhuun on ristiriitaista: toisaalta se on saaliseläin ja ruoanlähde, toisaalta entinen ihminen, suvun kantavanhempi, sillä alun perin osallistua saivat vain *Por*-fratriaan kuuluvat. Karhunpeijaisissa se (= pää ja tassut) on läsnä kunniapaikalla sukulaisena, muu osa ruhosta syötetään juhlavieraille. Miehet syövät ruhon etuosan ja naiset takaosan. Sen sijaan varottiin tarkkaan, ettei yksikään lihanpala joutunut koirien suuhun (Sirelius 1929: 206). Lisäksi karhu on ylimmän jumalan

¹⁶ Soldatovan mukaan oikeampi luokittelu olisi *sitra* vaakasuuron soittoasennon mukaan.

¹⁷ Tieto on epävarma, sillä luotettavamman lähteen mukaan sanan merkitys on Pelymillä 'kurki' (WW 631).

Tor min nuorin poika, joka on tottelemattomuutensa takia laskettu maan päälle. Karhun tehtävä on jakaa ihmisille oikeutta: rangaista syyllisiä ja vapauttaa syyttömät. Aikaisemmin jokaisella hantiperheellä oli hallussaan karhun kallo. 1900-luvun alussa hantit pitivät omia oikeusistuntojaan, joissa karhu toimi tuomarina ja syyllinen joko piti kädessään karhuntutassua tai seisoi kallon edessä sanoen: ”Jos olen ottanut saaliin toisen ansasta, niin sinä, metsänukko, revä minut näillä kynsillä.” (Kulemzin & Lukina 1992: 90, Kulemzin 2004: 160.)

Obinugrialaisten karhunpeijaisien näytelmissä esiintyy paljon metsäeläimiä. Näytelmien ja laulujen välissä tanssittiin musiikin säestyksellä. Jotkin näytelmät olivat humoristisia, toiset seksuaalisviritteisiä eikä niistä kukaan saanut loukkaantua. (Kulemzin & Lukina 1992: 124) Karjalainen kirjoittaa Kannistoa siteeraten, että mansien peijaisissa on viimeisenä iltana eläinnäytelmien vuoro. Suuren huivin verhoama mies ahdistelee kurjen hahmossa pitkällä nokallaan ihmisiä ja jopa karhua. Jos kurki onnistuu viemään karhun sielun, se ei voi syntyä uudelleen. Sen tähden ihmiset huutavat kurjelle ja ajavat sen pois. Huuhkaja eli poronahkaturkkiin pukeutunut kyykky-sillään kulkeva mies säikäyttelee vielä kamalammin läsnäolijoita. (Karjalainen 1918: 531.)

Uudemmassa Sokolovan (1972: 74–76) talvisessa karhunpeijaiskuvauksessa Obin varren hantikylästä lintuja on paljon enemmän. Mukaan ovat tulleet kirjavahelttainen kukko, jänistä metsästävä huuhkaja, kurki, sorsia ja teeriä. Nämä kaksi viimeksi mainittua tökkivät katselijoita ja tahrivat heidän kasvonsa noella. Näyttelijät ovat olleet aina miehiä, joilla on kasvoillaan lintuja tai muita eläimiä esittävä tuohinaamio. Pitkänokkaisten naamioiden tarkoitus oli hämätä karhua ja sysätä syyllisyys varisten niskaan. Naisten rooleja esittäessään puettiin ylle toinen vaatekerta naisten vaatteita. Tämä alkujaan karhunpyyntiin liittynyt rituaali on nyttemmin siirtynyt typistettynä teatterin lavalle¹⁸ ja folklorefestivaalien ohjelmistoon.

Hantien tanssit ovat hyvin moninaisia, niitä on mm. sekä lasten että aikuisten, naisten ja miesten, pyhiä, rituaalisia, koomisia ja vakavia, nopeita ja hitaita. Tanssit ja laulut ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa. Jotkin tanssit rakentuvat täysin eläinten ja lintujen liikkeiden esittämiselle. Lasten parissa on suosittu kahlaajatanssi, jonka aikana myös lauletaan kahlaajan nimissä. Siinä kauniin järven rannalla pesivä naaraslintu nostelee vuorotellen jalkojaan ja siipiään. (Voldina 2001: 57–58.)

Kansanrunous

Hantien folkloressa seikkailee monia eriskummallisia lintuhahmoja, olentoja tai siinä kuvataan maantieteellisiä paikkoja, joilla on jonkin linnun ominaisuus. Kultainen pikkukäpylinnun hahmoinen pikku Haltiatar on saanut oman laulunsa, jossa hän kertoo istuvansa uhriaitassa ja panevansa päälleen kalaonnea tuovan takin ja riistaonnea tuovan huivin (Bartens 1986: 182–183).

Neidon kauneutta voidaan verrata kevät- tai syyspukuiseen riektoon (Solovar 2021: 153). Ikikesänmaankansan keskuudessa on varttunut ihana palmikkopäinen keltakauluksinen-kauluksellinen-kuukkelin-ääninen-ruhtinatarttyttö, joka myös puna-

¹⁸ Onpa tällainen karhunpeijaisnäytelmä tehty suomalaisvoiminkin Seurasaassa kesällä 1973. Olin perheeni kanssa sitä katsomassa ja nautimme suuresti.

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

kaulukselliseksi mainitaan ja jota verrataan auringon nousuun ja laskuun. Tällaista morsianta lähti noutamaan v. 1844 tallennetun sankarilaulun päähenkilö Navastaan leikkaamaton mies. Tätä kaunotarta ylistää korkean puun latvaan lennähtänyt yksi-siipinen suokorppiukko. Matkalla etelään näkyy Obin latvoilla Variksennokka-kuviainen kirjava vuori. (Bartens 1986: 189–250.)

Huuhkaja esiintyy hantien sankarirunoissa monessa eri roolissa, milloin se on viestintuoja, milloin aviomies, milloin taas morsian, milloin vain ”hyvin vanha huuhkaja”. *Mo* - ja *Por*-fratrioiden esivanhemmat ilmestyvät huuhkajan hahmossa. Arkeologit ovat löytäneet huuhkajan tai pöllön kuvia ensimmäisen esikristillisen vuosituhannen lopulta suunnilleen 900-luvulle asti. Tuolloin karhu ja huuhkaja/pöllö on kuvattu hyvin samanlaisina takajaloillaan seisovina ja ihmiskasvot rinnassaan. Myöhemmin niiden kuvat on yhdistetty, ja ne ovat vaihdettavissa toisiinsa. Vuosituhannen vaihteessa tämän linnun kuvat katoavat tykkäänään. (Kulemzin 2006b.)

Mytologia

Obinugrilaisten mytologiassa monet jumalat ja haltiat ovat linnunhahmoisia. Tähän liittyy myös se seikka, että obinugrilaiset pitävät jotakin aluehaltiaa esi-isänään ja nimittävät itseään tämän mukaan esim. huuhkajan tai siivekkään esi-isän kansaksi (Sagalaev 1990: 27). Joutsen on naisia raskauden aikana ja synnytyksessä auttavan *KaLta* -jumalattaren ilmenemismuoto, jota saa metsästä. Hieman yllättäen se liittyy manseilla miespuolisiin jumaluuksiin, kuten Maailmaa katsovaan mieheen, Sos’van yläjuoksun mieheen ja *aj- s-t r miin* ’Vähän-Obin jumalaan’ (Moldanova 2001: 225). Komilaiset taas pitävät joutsenta ylimmän jumalansa *Jenin* ruumiillistumana (Konakov 2003b). Se ei ole hanteille myyttisesti yhtä tärkeä lintu kuin muille suomalais-ugrilaisille, ja sitä kunnioitetaan vähemmän kuin hanhea. Joutsenia saa ampua vain keväällä, kun muita lintuja ei ole vielä tullut. Joutsenta pidetään tyhmänä, sillä se päästää ampumaetäisyydelle. (Siikala & Ulyashev 2011: 101.) Aivan päinvastaista mieltä olivat pohjoiset selkupit, jotka palvoivat joutsenta vielä 1920-luvulla ja uskoivat sen ymmärtävän puhetta. Prokofeva (1952: 98) kertoo muuttomatkalta palaavaa joutsenparvea tervehdityn keväällä siten, että kaikki kyläläiset menivät ulos, heittelivät ilmaan votkaa, teetä tai vain vettä, matkivat niiden ääntelyä ja sanoivat: ”Meidän veljemme tulivat.” Linnut kuulivat tämän ja tekivät kierroksen talojen yllä.

Hantien parhaiten tuntema myyttinen sankari ja heidän puolustajansa on nimeltään *Alwäli*, joka pohjoishantissa saa pitemmän epiteetin *Mir sawitti u* ’maailmaa katsova mies’, pohjoismansiksi *Mir susne um*. Mytologiassa hänet tunnetaan ensimmäisenä metsästäjänä ja opettajana, joka on opettanut käyttäytymistapoja ja ansojen ja tulen teon. Hänen sanotaan olevan *Tor min* ja hänen puolisonsa *KaLta in* nuorin eli seitsemäs poika ja hänet kuvataan sekä ihmisen että hanhen hahmossa. Joskus hän voi ilmestyä odottamattomassa muodossa kuten *Kar sina*, muiden lintujen pesien tuhoajana. Tämä aihe vastaa hyvin vanhana pidettyä Amerikkaan asti ulottuvaa myyttiä pesien rikkojasta. (Kulemzin 2006a, 2006d.) Mansien perinteessä *Mir susne um* mainitaan lintujen hallitsijaksi, joka aluksi ilmestyi joutsenena, mutta myöhemmin kurkena (Gemuev 2008c).

Mytologiassa erityinen asema on tavilla, kuoleman ja hautajaismenojen linnulla. Kun oli kulunut 40 päivää naisen ja 50 päivää miehen kuolemasta, valmistettiin tavi-ateria. Sen liha syötiin ja sen höyhenet, siivet ja luut poltettiin ulkona etelätuulella.

Tavin uskottiin kuljettavan vainajan sielun pohjoiseen ja laskeutuvan siellä aliseen maailmaan. (Handybina 2021.)

Vasjuganilaisten mukaan korppi oli alun perin Jumalan poika, jonka hänen isänsä muutti rangaistukseksi linnuksi. Irtyšin hanteille se on tietäjälintu, joka yleensä asustelee samoilla seuduilla kuin hirvet. Korpin äänestä voi päätellä tulevan saaliin määrän. (Karjalainen 1918: 398.)

Maailmansyntymyytti

Myytit kuuluvat folkloren vanhimpaan kerrostumaan. Obinugrilaisilla ja samojedeilla on kolmenlaisia myyttejä: maailman ja taivaankappaleiden alkuperästä kertovia, eläinten ja kasvien alkuperästä kertovia sekä ihmisen alkuperästä kertovia (Kuprijanova 1972: 139).

Hieman muista kansoista poiketen vielä melko äskettäin Juganilla kerrottiin, että kun oli suuri tulva, kahlaajalintu nosti maan ylös. Tämän linnun toiminnan seurauksena on Hanti-Mansiiskissa seitsemän kukkulaa. (LSH 27, Mify 63.) Tällainen sukeltajalintumyytti on tavallinen pohjoisen pallonpuoliskon kansoilla. Indoeurooppalaisista se tunnetaan vain slaaveilla, joten on arveltu, että se olisi lainattu itäslaaveille suomalais-ugrilaisilta, joilla se on protosuomalais-ugrilaisen mytologian päämyyttejä. Sukeltajalintumyytti on hyvin tunnettu myös samojedien keskuudessa. Heidän versiossaan kuikan ja sorsan käsketään sukeltaa alkumeren pohjaan hakemaan hieman maata. Kuikka joko kieltäytyy tai epäonnistuu sukelluksessaan, mutta sorsa onnistuu vaivoin nostamaan maata. (Napolskikh 1989: 105.)

Mansit taas selittävät maailmansynnyn niin, että kaksi kuikkaa, iso ja pieni, laskeutui alas ja sukelsi. Ensin ne eivät löytäneet maata. Vasta kolmas sukellus ulottui kyllin syvälle. Rasituksesta purskahti verta ison kuikan rintaan ja pienen kuikan päähän. Tällä selitetään erot kuikkalajien ulkonäössä. (ernecov 1935: 23–24.) Toisen version mukaan sukeltava lintu olikin mustakurkku-uikku (Lyutsidarskaya 2008b). Linnunrataa mansit kutsuivat mm. 'muuttolintujen tieksi' ja Plejadeja 'pesälliseksi sorsanpoikasia' (Lyutsidarskaya 2008d). Nenetsien tuntemassa myytissä maailmansyntyn ottivat osaa kärppä ja kuikka, mutta ne eivät mitenkään ole yhteydessä ylimpään jumalaan *Numiin* (Puškareva & Burykin 2011: 14).

Lopuksi

Lintujen rooli obinugrilaisten maailmankuvassa kaipaa vielä lisäselvittelyä, vaikka onkin selvää, että karhun ohella se on keskeinen elementti. Linnut ovat edelleen tavalla tai toisella läsnä jokapäiväisessä elämässä, toisin kuin karhu, jonka rooli myytisenä esivanhempana, oikeastaan esi-äitinä, ja toisaalta taivaasta laskettuna *Tor min* poikana, on kaventunut metsästyselinkeinon harvinaistuessa. Arkeologiset kaivaukset nostavat esiin erikoisia esineitä, mutta niihin liittyvät uskomukset jäävät paljolti arvailujen varaan. Jonkinlaista valaistusta voi löytyä henkisestä kansanperinteestä, jota on onneksi saatu paljon talteen. Folkloressa juhlat aiheet dominoivat kokoelmia, kun taas pienet arkisemmat perinteenlajit ovat niukasti edustettuina. Obinugrilaisten mytologiaa käsitteleviä tutkimuksia ilmestyy jatkuvasti, mutta vaikkapa arvoituksia ja sananparsia koskevia mitättömän vähän. Karhunpeijaiset ovat aina olleet suosikki-aihe, josta syntyy uutta materiaalia. Naapurikansojen vastaaviin aiheisiin liittyviä

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

tutkimuksia löytyy epätasaisesti. Ainakin pohjoisista manseista ja selkupeista on saatavilla runsaasti hyvin jäsenneltyä tietoa, joka paljastaa paljon yhtäläisyyksiä hantien kanssa edellä käsittelemiä teemojen osalta. Toisinaan käsitykset vaihtelevat saman etnoksen sisällä ja saattavat siirtyä lintulajista toiseen niiden esiintymisalueita myötäillen. Suhtautuminen lintuihin ei mitenkään ole yhtenäistä, vaan jopa sukukohtaista tai jokien mukaan tarkasti alueellisesti rajattua.

Variksenjuhla, hantien tärkeä kevään juhla, osuu mainiosti jubilaarimme Tapanin syntymäpäiväksi. Niinpä toivotankin hänelle jatkuvia antoisia ornitologisia havaintoja meillä ja muualla.

VIITTEET JA LÄHTEET

- Bartens, Raija 1986: *Siivekkäille jumalille, jalallisille jumalille. Mansien ja hantien runoutta*. –SKST 435. Helsinki: SKS.
- Baulo, A. V. 2008a: *t t-ko i -t r m* 'god of the middle streams of the Northern Sos'va'. – EUM 3: 135–136.
- Baulo, A. V. 2008b: *towl - jka*, 'winged old man'. – EUM 3: 142–143.
- Baulo, A. V. 2008c: *rin- kwa* 'crow-old woman'. – EUM 3: 148–149.
- Baulo, A. V. & Lyutsidarskaya, A. A. 2008: *s t*, 'good luck, happiness'. – EUM 3: 128–129.
- ernecov, V. 1935: *Vogul'skie skazki. Sbornik fol'klora naroda mansi (vogulov)*. Leningrad: Gosudarstvennaja izd-vo Hudofestvennaja literatura.
- ernecov, V. N. 1947: K voprosu o proniknovenii vosto nogo serebra v Priob'e. – *Trudy Instituta tnografii im. N. N. Mikluho-Maklaja, Novaja serija* I: 113–134. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR.
- ernecov, V. N. 1959: Predstavlenie o duše u obskih ugrov. – *Issledovanija i materialy po voprosam pervobytnyh religioznych verovanij*. Trudy Instituta tnografii im. N. N. Mikluho-Maklaja, Novaja serija LI: 114–156. Moskva: Izd-vo AN SSSR.
- Djadjun 2008 = *Njavr m putrat. Hantjyskij detskij fol'klor*. Sostavlenie, predislovie i prime anie S. D. Djadjun, pod redakciej V. N. Solovar. Ekaterinburg: Basko.
- EUM = *Encyclopaedia of Uralic Mythologies*. Budapest: Akademiai Kiadó; Helsinki: Finnish Literature Society. EUM 1 = *Komi Mythology*. 2003. EUM 2 = *Khanty Mythology*. 2006. EUM 3 = *Mansi mythology*. 2008. EUM 4 = *Selkup Mythology*. 2010.
- Flinkenberg-Gluschhoff, Marianna & Nikolai Garin 1992: *Ugrien mailla. Suomalaisten tutkimusmatkailijoiden jalanjäljillä Obvirralta Uralille*. Helsinki: Otava.
- Gemuev, I. N. 1990: *Mirovozzrenie Mansi; Dom i Kosmos*. Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe ot.
- Gemuev, I. N. 2008a: The mythological world view of the mansi. – EUM 3: 23–38.
- Gemuev, I. N. 2008b: *a ew- jka*, 'old man-gull'. – EUM 3: 53–55.
- Gemuev, I. N. 2008c: *mir-susn - um* 'world-watching man'. – EUM 3: 94–95.

- Gemuev, I. N., A. M. Sagalaev & A. I. Solov'ev 1989: *Legendy i byli taefnogo kraja*. Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie.
- Golovněv, A. V. 1993: *Istori eskaja tipologija hozjajstva narodov Severo-Zapadnoj Sibiri*. Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo un-ta.
- Haavio, Martti 1950: Sielulintu. Eräiden motiivien selvittelyä. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 30.
- Handybina, Olesja 2021: *Pticy Jugry. KINS, 5 klass*. Diaesitys 5. luokalle. Tulostettu 11.4.2021.
- Harva, Uno 1933: *Altain suvun uskonto*. Porvoo: WSOY.
- Karjalainen, K. F. 1918: *Jugralaisten uskonto*. – Suomensuvun uskonnot III. Porvoo: WSOY.
- Kerezsi, Ágnes 1997: Life and Beliefs of the Ostyaks of the Surgut Region. – Katalin Lázár (toim.), *Studies on Surgut culture*: 13–58. Budapest: Museum of Ethnography.
- KhM = EUM 2. Budapest: Akademiai Kiadó; Helsinki: Finnish Literature Society. 2006.
- Kim-Malony, Aleksandra A. 2010: *qutin* – “shaman apron”. – EUM 4: 222–223.
- Konakov, Nikola 2003a: *gegera* – ‘loon’. – EUM 1: 118.
- Konakov, Nikola 2003b: *ju* – ‘swan’. – EUM 1: 144.
- Konakov, Nikola 2003c: *ela* – ‘hazel-grouse’. – EUM 1: 293.
- Konakov, Nikola 2003d: *u* – ‘eagle-owl, owl’. – EUM 1: 299.
- Konakov, Nikola 2003e: *utka* (< Russ.); *efl* – ‘duck’. – EUM 1: 321–322.
- Konakov, Nikola & Oleg Ulyashev 2003: *kek* – ‘cuckoo (a bird)’. – EUM 1: 166.
- Kulemzin, V. M. 1984: *elovek i priroda v verovanijah hantov*. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta.
- Kulemzin, Vladislav 2004: *O hantjyskikh šamanah*. Tartu: Otdelenie fol'kloristiki stonskogo Literaturnogo muzeja.
- Kulemzin, Vladislav M. 2006a: *Alwäli (alwä)*. – EUM 2: 74.
- Kulemzin, Vladislav M. 2006b: *Jipi*. – EUM 2: 90–91.
- Kulemzin Vladislav M. 2006c: *Kukkuk*. – EUM 2: 103.
- Kulemzin, Vladislav M. 2006d: *Mir sawitti u*. – EUM 2: 110–111.
- Kulemzin, Vladislav M. 2006e: *Pa ak*. – EUM 2: 124.
- Kulemzin, V. M & Lukina, N. V. 1992: *Znakom'tes': Hanty*. Novosibirsk: Nauka.
- Kuprijanova, Z. N. 1972: K voprosu o flanrovom sostave fol'klora ugro-samodijskikh narodnostej. – *Problemy izu enija finno-ugorskogo fol'klora*. 138–146. Saransk: Mordovskoe narodnoe izd-vo.
- Kuznetsova, A. I. 2010a: *i ika* – “bird”. – EUM 4: 94–95.
- Kuznetsova, A. I. 2010b: *kerä* – “crow”. – EUM 4: 135.
- Kuznetsova, A. I. 2010c: *limpi* – “eagle”. – EUM 4: 147.
- Kuznetsova, A. I. 2010d: *pekä* – “hazel grouse”. – EUM 4: 189.
- Kuznetsova, A. I. 2010e: *se k ti* – “hawk”. – EUM 4: 229.
- Kuznetsova, A. I. 2010f: *šäqa a* – “cuckoo”. – EUM 4: 236.
- Kuznetsova, A. I. 2010g: The Northern Selkups. – EUM 4: 68–81.
- Lapina, M. A. 2008: *tika i tiket hantov*. 2-oe izd. Tomsk & Ekaterinburg: Basko.
- Lehtinen, Ildikó 1979: *Naisten korut Keski-Venäjäällä ja Länsi-Siperiassa / Women's jewellery in Central Russia and Western Siberia*. Helsinki: Museovirasto.
- Lehtinen, Ildikó 1998: Artturi Kannisto Siperiassa 1901–1906. – Juha Pentikäinen & al. (toim.), *Samaanit*. Tampereen museoiden julkaisuja 44: 71–89. Tampere.
- Lehtisalo, T. V. 1924: *Entwurfeiner Mythologie der Jurak-samojedien*. – SUST LIII. Helsinki:
- Limerov, Pavel 2003a: *lov* – ‘soul, spirit, breathing’. – EUM 1: 193.
- Limerov, Pavel 2003b: *ort; ures* – one of the human souls, parallel with *lov*. – EUM 1: 234–235.
- LSH = *Legendy i skazki hantov*. Zapisi, vvedenie i prime anija V. M. Kulemzina i N. V. Lukinoj. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta. 1973.
- Lukina, N. V. 2002: Fol'klor v kul'ture obskikh ugrov. – *Narody Severo-Zapadnoj Sibiri* 9: 52–125. Tomsk: NII obsko-ugorskikh narodov.
- Lukina, Nadezhda V. 2006: *Mo* . – EUM 2: 111.

Linnut hantien arjessa, folkloressa ja mytologiassa

- Lyutsidarskaya, A. A. 2008a: *rt an- jka*, 'hawk old man'. – EUM 3: 57–58.
- Lyutsidarskaya, A. A. 2008b: *l li*, 'red-throated grebe'. – EUM 3: 88–89.
- Lyutsidarskaya, A. A. 2008c: *a l-t r m* 'thunder god'. – EUM 3: 130–131.
- Lyutsidarskaya, A. A. 2008d: *t r m*, 'sky, heaven; god; weather; world'. – EUM 3: 139.
- Mify = *Mify, predanija, skazki hantov i mansi. Per. s hantyskogo, mansijskogo, nemeckogo jazykov.* Sost., predisl. i prime . N. V. Lukinon. Moskva: Nauka. 1990.
- Moldanova, Tat'jana 2001: *Arhetipy v mire snovidenij hantov.* Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta.
- Napolskikh, V. V. 1989: The diving-bird myth in Northern Eurasia. – M. Hoppál & J. Pentikäinen (toim.), *Uralic Mythology and Folklore.* Ethnologica Uralica 1: 105–113. Budapest – Helsinki.
- Paasonen, H. 1909: Über die ursprünglichen seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen völkern und die benennungen der seele in ihren sprachen. – *SUSA XXVI*: 4. 26 s.
- Pjatnikova, T. R. & E. Ju. Lel'hova 2014: Transformacija tradicionnoj kalendarnoj obrjannosti hantov polnovatskogo Priob'ja. – E. V. Kosinceva (päätoim.), *Kul'turnye I filologi eskie aspekty genezisa i transformacii istori eskih obš nostej korennyh narodov Jugry:* 53–64. Hanty-Mansijsk: Obsko-ugorskij institut prikladnyh issledovanij i razrabotok.
- Prokof'eva, E. D. 1952: K voprosu o social'noj organizacii sel'kupov (rod i fratija). – *Sibirskij tnoografi eskij sbornik* 1: 88–107. Trudy Instituta tnoigrafii im. N. N. Mikluho-Maklaja. Novaja serija XVIII. Moskva & Leningrad: Izd. AN SSSR.
- Puškareva, E. T. & A. A. Burykin 2011: *Fol'klor narodov severa (kul'turno-antropologi eskie aspekty).* Sankt-Peterburg: Departament po delam korennyh malo islennyh narodov Severa Jamalo-Neneckogo avtonomnogo okruga.
- Rešetnikova, R. G. 2005: Mir igruški hantov. – Ja. G. Solodkin & T. A. Klimenova (toim.), *Sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija tnoografi eskih muzeev Hanty-Mansijskogo avtonomnogo okruga v novom tysja eletii. Materialy okružnoj nau noj konferencii 29-02 dekabnja 2004 goda:* 17–22. Hanty-Mansijsk: OAO Informacionno-izdatel'skij centr.
- Rjabicev, V. K. & A. V. Rjabicev 2010: *Pticy Jamalo-Neneckogo avtonomnogo okruga. Spravo nik-opredelitel'.* Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo un-ta.
- Sagalaev, A. M. 1990: Ptica, dajuš aja flizn' (iz tjurko-ugorskih mifologi eskih parallelej). – *Mirovozzrenie finnougorskih narodov. Sbornik nau nyh trudov:* 21–34. Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie.
- Salminen, Tapani 2010: Huomioita lintujen nimityksistä. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010.* SUST 259: 343–358. Helsinki: SUS.
- Siikala, Anna-Leena & Oleg Ulyashev 2011: *Hidden Rituals and Public Performances. Traditions and Belonging among the Post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts.* – *Studia Fennica Folkloristica* 19. Helsinki: FLS / SKS.
- Sim enko, Ju. B. 1965: *Tamgi narodov Sibiri XVII veka.* Moskva: Nauka.
- Sirelius, U. T. 1929: Obin ugrilaisten peijaisista. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 9: 192–207.
- Sirelius, U. T. 1983: *Reise zu den Ostjaken.* – Suomalais-ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XI. Übersetzt und herausgegeben von Ingrid Schellbach. Helsinki: SUS.
- Sjazi, A. M. 2000: *Ornament i veš ' v kul'ture hantov Nifnogo Priob'ja.* Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta.
- Slepenkova, R. K. 2008: Predstavlenie ust'-kazymskih hanty o fizne posle smerti. – *Mifologija hantov. Materialy nau no-prakti eskogo seminara, posvjaš ennogo 50-letiju kandidata istori eskih nauk T. A. Moldanovoj.* 75–78. Hanty-Mansijsk: Obsko-ugorskij institut prikladnyh issledovanij i razrabotok.
- Sokolova, Z. P. 1971: Perefitki religioznych verovanij u obskih ugrov. – L. P. Potapov & S. V. Ivanov (toim.), *Religioznye predstavlenija i obrjady narodov Sibiri v XIX – na ale XX veka.* Sbornik Muzeja antropologii i tnoigrafii XXVII: 211–238. Leningrad: Nauka.
- Sokolova, Z. P. 1972: *Kul't flivotnyh v religijah.* Moskva: Nauka.

- Sokolova, Z. P. 1982: *Putešestvie v Jugru*. Moskva: Mysl'.
- Sokolova, Z. P. 2008a: *is, is- or* – 'shadow-soul'. – EUM 3: 60–62.
- Sokolova, Z. P. 2008b: *lili*, 'soul'. – EUM 3: 88.
- Sokolova, Z. P. 2008c: *M* . – EUM 3: 99–100.
- Sokolova, Z. P. 2008d: *Por*. – EUM 3: 116–117.
- Soldatova, G. E. 2001: Fonoinstrumentarij mansi: sostav, funkcionirovanie, flanrovaja specifika. – N. V. Lukina (toim.), *Muzyka i tanec v kul'ture obsko-ugorskih narodov. Materialy nau no-prakti eskoj konferencii, posvjaš ennoj jubileju Mainy Afanas'evny Lapinoj (Hanty-Mansijsk, 19 maja 2001 g.)*: 32–43. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta.
- Soldatova, G. E. 2008a: *kaj, kaj sow*, 'ka -melody'. – EUM 3: 79.
- Soldatova, G. E. 2008b: *m jt*, 'tale, legend'. – EUM 3: 99.
- Solovar, V. N. 2021: Obraz pticy v jazykovej kartine obskih ugrov. – A. G. Kiselev & al. *tnokul'turnoe prostranstvo Jugry: opyt realizacii proektov i perspektivy razvitija*. 147–157. Hanty-Mansijsk: Obsko-ugorskij institut prikladnyh issledovanij i razrabotok.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. SSA 1. A–K. SSA 2. L–P. SSA 3. R–Ö. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & SKS. 1992, 1995 & 2000.
- Tuchkova, Natalya A. 2010: *püne* – "Püne" (monster, bird). – EUM 4: 202–203.
- Ulyashev, Oleg 2003a: *kirniš* – 'raven'. – EUM 1: 175–176.
- Ulyashev, Oleg 2003b: *ku* – 'eagle'. – EUM 1: 184–185.
- Ulyashev, Oleg 2003c: *Nagaj-leba* – 'Bird Nagaj'. – EUM 1: 223.
- Voldina, M. K. 2001: Metodika obu enija hantyskim tancam. – N. V. Lukina (toim.), *Muzyka i tanec v kul'ture obsko-ugorskih narodov. Materialy nau no-prakti eskoj konferencii, posvjaš ennoj jubileju Mainy Afanas'evny Lapinoj (Hanty-Mansijsk, 19 maja 2001 g.)*: 57–63. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta.
- Väisänen, A. O. 1929: Obin ugrilaisten lyyry-soitin. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 9: 225–242.
- WW = *Wogulisches Wörterbuch*. Gesammelt von Bernát Munkácsi, Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Budapest: Akadémiai kiadó. 1986.